

УДК 373.5.091.64:305

Дороніна Тетяна, Іванова Вікторія
ГЕНДЕРНА ЕКСПЕРТИЗА НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:
НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлюється питання нормативно-правового регулювання гендерної експертизи навчальної літератури у вітчизняному дискурсі. Окреслено коло регуляторних документів з теми публікації, визначено особливості проведення гендерної експертизи підручників для 8–9 класів (2016, 2017 рр.). Зроблено висновок про наявність правової бази проведення гендерної експертизи навчальної літератури. Втім процедуру цієї експертизи нормативно не урегульовано, а методика все ще потребує свого узагальнення. Доведено, що подальше вивчення теми полягає у науковій систематизації наявних розробок у визначеному напрямі та відпрацювання найбільш універсального алгоритму дій щодо гендерної експертизи сучасної навчальної літератури.

Ключові слова: гендерна експертиза, навчальна література, підручники, нормативно-правова база, методика проведення гендерної експертизи.

Формування новітнього освітнього дискурсу потребує значного оновлення навчально-методичних матеріалів, які сьогодні активно використовуються в навчальному процесі загальноосвітнього навчального закладу, з позицій їхньої відповідності завданням, що постали перед сучасною школою. Державою регулюється процес видання навчальної літератури через систему актів нормативно-правового рівня, якими з-поміж іншого визначається як проходження самої експертної процедури, так і її зміст. Звернення до пошукової системи Google на запити про «гендерну експертизу навчальної літератури» подає 16 900 посилань (0,55 сек.); «гендерная экспертиза учебной литературы» – 89 000 посилань (0,54 сек.) та «gender expertise of educational literature – 48 900 900 (0,56 сек.). Наведені кількісні показники, на нашу думку, переконливе свідчення щодо значущості проблеми у світовому науковому дискурсі та ступеню її розробленості на вітчизняних теренах.

Особливістю функціонування вітчизняної системи освіти є її значна регламентація, тому нашу увагу привернули регуляторні документи, що були видані Міністерством освіти

(Міністерством освіти та науки) України за часів її незалежності саме в гендерному аспекті. Саме цей напрям вважаємо надзвичайно важливим як для освітньої практики (зважаючи на державну політику щодо євроінтеграції), так і для наукових студіювань (зважаючи на значну кількість сучасних публікацій з означеної тематики, їхнє різноманіття та інколи різновекторність наукового пошуку).

Метою публікації стало з'ясування наявності нормативно-правового підґрунтя для здійснення гендерної експертизи навчальної літератури в сучасних суспільних умовах.

Передусім зазначимо, що загалом проблема експертної оцінки науково-технічних розробок та дослідно-конструкторських робіт, фундаментальних і прикладних досліджень тощо була унормована Законом України «Про наукову і науково-технічну експертизу» 1995 р. [2]. Статтею 2 цього Закону визначено завдання наукової і науково-технічної експертизи, де з-поміж інших наголошено на перевірці відповідності об'єктів експертизи вимогам і нормам чинного законодавства; оцінці відповідності об'єктів експертизи

сучасному рівню наукових знань, принципам державної науково-технічної політики; підготовка науково обґрунтованих експертних висновків тощо [2].

Щодо виокремлених вище завдань слід послатися на інший Закон України – «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків України» (2005 р.), де вже у першому розділі подано дефініцію терміну «гендерно-правова експертиза». Згідно з Законом, ще «аналіз чинного законодавства, проектів нормативно-правових актів, результатом якого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [1]. Отже, *гендерна експертиза* взагалі будь-якого явища, факту, події тощо – це висновок на його/її *відповідність принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків*. У 2006 р. Кабінетом міністрів України було ухвалено спеціальну постанову «Про проведення гендерно-правової експертизи» (№ 504 від 12.04.2006 р.). Доречно додати, що обидва документи (Закон 2005 р. та Постанова КМУ 2006 р.) і сьогодні не втратили чинність.

Наступними державними документами, що також мали значний вплив на розвиток гендерно зорієнтованої освітньої нормативної бази стали Постанови КМ України «Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» (№ 1834 від 27.12.2006 р.), «Про затвердження програми забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року» (№ 1002-р. від 21.11.2012.), Розпорядження КМ України «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на

період до 2021 року» (№ 229-р від 05.04.2017 р.). Показові і статус останнього із згадуваних документів (це вже не «постанова», а лише «розпорядження»), і його рамковий характер, в якому взагалі питання освіти у гендерному ракурсі не розглядаються. Підкреслимо, що питання гендерної експертизи в освіті було визначено лише у згадуваній вище Постанові КМ України від 2012 р. (пункт VIII. Виконання на постійній основі робіт із запровадження гендерних підходів у систему освіти).

Відповідно до теми нашої роботи, зазначимо, що проблема якості навчальної літератури перебувала в колі уваги Міністерства освіти України практично з перших років її державного самовизначення. Зокрема, наказами Міністерства освіти України «Про порядок підготовки та видання навчальної літератури» (№ 132 від 15.05.1995 р.) та «Про затвердження Положення про порядок підготовки, експертизи, апробації підручників, навчальних та навчально-методичних посібників» (№ 170 від 02.06.1997 р.) було передбачено проведення попередньої експертизи навчального видання тим видавництвом, яке визначалося (та з яким попередньо було укладено угоду) Методично-видавничим центром (повна назва – Методично-видавничий центр організації випуску та доставки освітньої літератури Міністерства освіти України). І лише після цього рукопис «разом із матеріалами про книгу (рецензії науковців і практиків, відповідь автора на зауваження, висновки та пропозиції видавництва) надсилалися до Інституту змісту і методів навчання Міносвіти України для розгляду в установленому порядку предметною комісією Науково-методичної ради [6].

У 2001 р. згадуваний документ втратив чинність та відповідно до Наказу

Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів і свідоцтва Міністерства освіти і науки України» (№ 440 від 07.06.2001 р.) експертний висновок («щодо придатності навчальної літератури, засобів навчання чи обладнання для використання в навчально-виховному процесі») повинні були представити вже три незалежні експерти [7].

Ще через три роки наведений наказ було оновлено («Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України»; № 973 від 23.12.2004 р.), а експертизу передано до «експертних центрів». До цих центрів входили: Академія педагогічних наук України, Національна академія наук України, кафедри вищих педагогічних навчальних закладів I–IV рівнів акредитації, методичні об'єднання вчителів, Інститут навчальної літератури, Науково-методичний центр вищої освіти, Науково-методичний центр середньої освіти, Науково-методичний центр професійно-технічної освіти, Науково-методичний центр організації розробки та виробництва засобів навчання [8].

Згадуваний вище наказ цікавий й тим, що в ньому (пункт 2.7) описаний вже зміст цієї експертизи, тобто визначені головні аспекти, що мали бути узагальнені експертами: відповідність рукопису вимогам державних стандартів освіти, навчальним програмам, науковий рівень виконання, педагогічна доцільність і методична цінність [8]. Такий підхід зберігався до чергового

міністерського наказу (2008 р.), яким процедуру надання грифів МОН було ще більш ускладнено. Зокрема, уведено поняття свідоцтва МОН України «Про визнання відповідності педагогічним вимогам» та визначено необхідність відповідності навчальної літератури, вимогам державних стандартів освіти, державних санітарних правил і норм, гігієнічних нормативів, інших нормативних документів [9].

Здійснення експертизи навчальної літератури (пункт 2.1) покладалося на Інститут інноваційних технологій і змісту освіти (з 2014 р. Інститут модернізації змісту освіти) та вимагалось рецензування видання двома фахівцями відповідної галузі знань. У 2014 р. до згадуваного наказу біло внесено низку змін (№ 1006 від 09.09.2014 р), а сам наказ визнається чинним і до сьогодні [4].

Звернення до перерахованих вище наказів дозволило нам констатувати повну відсутність у них будь яких згадувань гендерного складника. І це попри те, що у 2009 р. було видано спеціальний Наказ МОН України «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту» (№ 839 від 10.09.2009 р.) [5]. Значення цього документу для подальшої інтеграції гендерної теорії в освіту важно перебільшити. Це був той рішучий крок, який мав би наблизити вітчизняну освіту до світових стандартів, оскільки містив конкретний план із впровадження принципів гендерної рівності в освіту. Пункт перший цього плану демонструє розуміння тогочасними очільниками освіти України необхідності системного проведення гендерної експертизи навчальної літератури (таблиця 1).

**План заходів
з впровадження принципів гендерної рівності в освіту**

№ з/п	Назва заходу	Термін виконання	Відповідальний за виконання
1.	Провести експертизу державних стандартів, навчальних програм для дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів щодо їх відповідності принципам забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.	до 1 грудня 2009 р.	Департаменти загальної середньої та дошкільної освіти (Єресько О. В.), департамент професійно-технічної освіти (Десятков Т. М.), департамент вищої освіти (Болюбаш Я. Я.)

Отже, можемо констатувати, що вже з 2009 р. поняття гендерної експертизи було офіційно визнано МОНом та імplementовано до нормативно-регуляторного дискурсу.

Втім попри значний ентузіазм науковців та викладачів практиків чийми зусиллями було зроблено значний практичний доробок у сфері гендерної експертизи навчальної літератури (Т. Бакка, С. Вихор, В. Гайденко, О. Генсіцька-Антонюк, Н. Городнова, Т. Дороніна, Г. Жирська, О. Кікінежді, В. Кравець, О. Луценко, Н. Павлушенко та ін.), слід визнати, що на нормативному рівні питання гендерної експертизи на довгий час опинилися на узбіччі експертного процесу. Що позначилося на появі сумнозвісного навчального курсу із відповідним методичним забезпеченням – «Сімейні цінності» (лист МОН України № 1/9–562 від 21.10.2016 р.).

Громадська реакція на появу цього курсу була достатньо гучною, тому МОН України було змушено надіслати обласним департаментам/ управлінням освіти та інститутам післядипломної педагогічної освіти листа щодо відкриття позитивного висновку із боку Науково-методичної комісії МОН та тимчасово (?) зупинити поширення цієї дисципліни (лист МОН України № 1/9 547 від 31.10.2016 р.). Міністр освіти Лілія Гриневич тоді відверто заявляла: «Справа не в тому, у скількох школах викладається цей факультативний курс, адже навіть якщо в одній школі може

вивчатися курс с таким дискримінаційним текстом, то це – вже проблема» [3]. Тоді ж на сайті МОН України було зазначено, що «очільниця МОН пообіцяла, що найближчим часом будуть переглянуті всі навчально-методичні посібники, що були надруковані за останні п'ять років – тобто всі ті, що мають на сьогодні грифи Міністерства. Крім того, буде створена робоча група для опрацювання нового Положення про надання грифів МОН» [3]. Нагадаємо, минув рік, але питання залишається відкритим. Більш того, докладну інформацію про цей курс і досі (01.11.2017 р.) розміщено на відповідних веб-сторінках Інституту модерізації змісту освіти МОН України¹. Активне до використання і навчально-методичне забезпечення курсу (практико-орієнтований посібник навчальної програми «Сімейні цінності» (9 годин) для педагогічних працівників; навчально-методичний посібник до зазначеної програми (70 годин) для педагогічних працівників; два робочих зошити (українською та російською мовами) до навчальної програми «Сімейні цінності» (35 годин); програма підготовки педагогів до реалізації курсу «Сімейні цінності» в системі післядипломної освіти). І паростки цього підходу вже сходять на іншому (?) ґрунті (Громадянський рух «Всі разом»; Проект:

¹ <https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/proekt-simeyni-tsinnosti/>

національна сімейна стратегія; 12.09.2017 р.²).

Проте, важливо відзначити і спроби згадуваної державної установи до проведення власне гендерної експертизи стосовно конкурсних підручників для 8 класу у 2016 р. (додамо, що у 2017 р. її було визначено вже як антидискримінаційну). Залучення до цього процесу Інституту модернізації змісту освіти МОН України (далі – Інститут) не було випадковим, оскільки саме на нього згідно із вказаними вище нормативними актами (практично з 2008 р.), було покладено відповідальність за надання навчальній літературі грифів МОН України, що дають право на широке використання рекомендованих видань у освітньому процесі сучасної України.

На цей Інститут було також покладено відповідальність за розробку методичних рекомендацій щодо проведення експертизи навчальної літератури, що регулюється окремими Положеннями (про конкурсний відбір оригінал-макетів підручників) МОН України. Склад експертних комісій за весь час їх існування (як було вказано вище) також весь час змінювався – від залучення фахівців з НАПН України до врахування думки вчителів-практиків.

Вперше, широко для всього освітрянського загалу, питання гендерної експертизи підручників було порушено 11 лютого 2016 р. під час проведення онлайн-інструктажа експертів для здійснення експертизи підручників для учнів 8 класу (з цими матеріалами можна і сьогодні ознайомитися за посиланням³). Висновки, що були зроблені експертами,

переважно містили лише рядок-узагальнення, щодо наявності (а головним чином – відсутності) проявів гендерної дискримінації.

Наступного року, під час експертної оцінки макетів підручників для 9-го класу була зроблена друга спроба, більш цілісного аналізу гендерного складника навчальної літератури, але вже під назвою «Висновки антидискримінаційної експертизи»⁴. Вміщені тут матеріали можуть бути оцінені безумовно як позитивне зрушення у напрямі практичного здійснення гендерної експертизи навчальної літератури, проте знайомство з окремими висновками доводить недостатню обізнаність самих експертів у проблемі. Що, у свою чергу, переконливо доводить не лише необхідність подальшого розвитку практичного напрямку у гендерній експертизі, але й розробці спеціальних навчальних курсів для майбутніх експертів. Саме під час цих навчань вони мали б можливість познайомитися в надбаннями вітчизняних дослідників, із вже відпрацьованими на науково-практичному рівні методиками здійснення гендерної експертизи навчальної літератури.

Викладений матеріал дозволяє зробити висновок про наявність правової бази щодо проведення гендерної експертизи навчальної літератури. Втім процедуру цієї експертизи нормативно не урегульовано, а методика все ще потребує свого узагальнення. Тому подальше вивчення теми полягає у науковій систематизації наявних розробок у визначеному напрямі та відпрацювання найбільш універсального алгоритму дій щодо гендерної експертизи сучасної навчальної літератури.

² <http://vsirazom.ua/poziciya/proekt-nacionalna-simejna-strategiya>

³ <https://imzo.gov.ua/2016/02/09/instruktazh-ekspertiv-dlya-zdiysnennya-ekspertizi-proektiv-pidruchnikiv-dlya-uchniv-8-klasu-znz/>; фрагмент 6, 1:07-1:23

⁴ <https://imzo.gov.ua/pidruchniki/konkursniy-vidbir-proektiv-pidruchnikiv-dlya-uchniv-9-klasu-znz/vysnovky-antydyskryminatsijnoji-ekspertyzy/>

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
2. Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80>.
3. Лілія Гриневич «Експертиза навчальних програм та навчально-методичних посібників повинна стати більш відповідальною» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/10/31/ekspertiza-navchalnix-program-ta-navcha/>.
4. Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 17 червня 2008 року № 537 (№ 1006 від 09.09.2014 р.) : наказ Міністерства освіти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1165-14>.
5. Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту (№ 839 від 10.09.2009 р.) : наказ Міністерства освіти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/183->.
6. Про затвердження Положення про порядок підготовки, експертизи, апробації підручників, навчальних та навчально-методичних посібників (№ 170 від 02.06.1997 р.) : наказ Міністерства освіти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0382-97>.
7. Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів і свідоцтва Міністерства освіти і науки України (№440 від 07.06.2001 р.) : наказ Міністерства освіти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0546-01>.
8. Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України (№ 973 від 23.12.2004 р.) : наказ Міністерства освіти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0026-05>.
9. Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України (№ 537 від 17.06.2008 р.) : наказ Міністерства освіти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0628-08>.

Татьяна Доронина, Виктория Иванова ГЕНДЕРНАЯ ЭКСПЕРТИЗА УЧЕБНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

В статье рассматривается проблема существования современной нормативно-правовой базы для осуществления гендерной экспертизы учебной литературы. Очерчен круг регуляторных документов по теме публикации, определены особенности проведения гендерной экспертизы учебников для 8–9 классов (2016, 2017 гг.). Сделан вывод о наличии нормативно-правовой базы для проведения гендерной экспертизы учебной литературы. Хотя процедура этой экспертизы все еще нормативно не урегулирована, а ее методика все еще требует своего обобщения. Дальнейшее развитие темы видится в научной систематизации существующих наработок в указанном направлении и выработки наиболее универсального алгоритма действий по осуществлению гендерной экспертизы современной учебной литературы.

Ключевые слова: гендерная экспертиза, учебная литература, учебники, нормативно-правовая база, методика проведения гендерной экспертизы.

Tetiana Doronina, Viktoriya Ivanova GENDER ANALYSIS OF TEACHING MATERIALS: LEGAL AND REGULATORY ASPECT

The essence of the issue of the existing regulatory framework for the implementation of the gender analysis of available teaching materials is under consideration in the article. Key normative documents concerning the matter in question have been outlined; peculiarities of the implementation of gender analysis of teaching materials for grades 8–9 have been defined (the biennium 2016–2017). It has been determined that a regulatory framework for the implementation of gender analysis of available teaching materials does exist. Although, the procedure of the implementation of this analysis has not been regulated yet and its methodology requires a summarization. Further advancing of the issue suggests a scientific systematization of existing concepts concerning the matter in question and development of the most appropriate universal algorithm of actions sought to implement the gender analysis of existing teaching materials.

Key words: gender analysis, teaching materials, regulatory framework, methodology of the implementation of gender analysis.